

HAYVANLARLA İLGİLİ ÖZBEK ATASÖZLERİ

DR. AYNUR ÖZ

Atasözü, atalarımızın uzun denemelerine dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırıp ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özlü sözlerdir.¹

Atasözü, nesilden nesle geçerek çoğunlukla değişmez yargılar aracılığıyla atalarımızın hayat tecrübelerini ve felsefî gerçekleri öğütler hâlinde sunan, az sözle çok anlam ifade eden kalıplaşmış ve çoğu mecazî olan sözler topluluğudur.²

İlk yazılı belgelerimiz olan Orhun Yazıtlarında, Uygur dönemi dil yadigârlarında ve Karahanlı Türkçesi döneminde kaleme alınan eserlerden *Divanü Lûgat'it- Türk'te*, atasözü anlamında *sab-sav* kelimesi geçmektedir.

Bugün, çağdaş Türk lehçelerinde, Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde, *nakıl* Türkmen Türkçesinde ise *nakıl* ile birlikte *atalar sözi* de kullanılmaktadır. Pekçok Türk lehçesinde, atasözü karşılığında, Arapça “kavl” kelimesinden türetilen ve “söz, söyleme, söyleyiş” anlamına gelen *makal* kelimesi ve bu kelimenin fonetik değişikliğe uğramış şekilleri kullanılmaktadır. Uygur-Karluk grubu Türkçelerinden Özbek Türkçesinde *makal* ve Uygur Türkçesinde *makal- temsil* çift sözü kullanılmaktadır. Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçelerinde *makal*, Tatar Türkçesinde *mekal* ve Başkurt Türkçesinde *mekäl* kullanılırken, Nogay Türkçesinde *makal* kelimesiyle birlikte, *takpak* kelimesi de kullanılmaktadır.

¹ Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*. Ankara, 1971, sf. 36.

² Gözler, H., Fethi, Gözler, M., Ziya, *Açıklanmış Türk Atasözleri Sözlüğü*, Ankara, 1980, sf. 60.

Sibirya Türkçelerinde atasözü için kullanılan kelimeler, diğer Türk lehçelerindekinden biraz farklıdır. Türkçenin uzak lehçesi kabul edilen Yakut Türkçesinde, atasözü için *ös xohoonoro* kelimesi kullanılmaktadır. Tuva Türkçesinde *üleger domak*, Altay Türkçesinde *kep sös* kelimesi kullanılırken, Hakas Türkçesinde *söşpek* atasözünü karşılamaktadır.

Atasözleri, şekil ve anlam bakımından deyimlerle sık sık birbirine karıştırılır. Ancak atasözü ve deyim farklıdır. Atasözü bir genel kuraldır, düstur niteliğindedir, deyim ise, bir kavramı belirtmek için bulunmuş özel bir anlatım kalıbıdır.³ Atasözünde de deyimde de bir yargı vardır. Ancak atasözündeki yargı deyimdekine göre daha kuvvetlidir.

Atasözleri ve deyimler kalıplaşmış söyleyişlerdir. Bu nedenle bunları oluşturan kelimelerin yerleri değiştirilemez ve yerine yeni kelimeler konulamaz. Deyimler, çekimlenebilir, ancak atasözleri çekimlenemez. Örneğin, Özbek Türkçesindeki *könil tol*-’sevinmek’ deyimini, *könil toldi*, *könilñ toldi* şeklinde çekimlenirken, *bugüñgi işni ertägä qoymä* atasözü, *bugüñgi işni ertägä qoyämän*(*qoyäsän*, *qoyädi*) şeklinde çekimlenemez.

“Hayvanlarla ilgili Özbek Atasözleri” adlı bu çalışmada, hayvanların geçtiği atasözleri ele alınacak, Türkçe atasözleri ile ortak olanları belirlenmeye çalışılacaktır. Ortak atasözleri, çalışmada “*” işareti ile gösterilecektir. Özbek atasözlerinde geçen hayvanların, çalışmanın sonunda alfabetik sırayla Türkçe karşılıkları verilecektir. Bu çalışma için malzeme, *Özbek Halk Makalleri* (Taşkent, 1984), *Özbek Halk Makalleri* (Taşkent, 1989), *Özbek Tilinin İzahli Lugati* (Moskova, 1981) adlı kitaplardan alındı. Bu kaynaklardan başka Özbek halk makallarının 1960 yılında 3. basımı yapılmıştır. Daha sonra çalışmalar devam etmiştir. 1980-1988 yıllarında Özbek halk makalları iki cilt olarak yayımlanmıştır.

Atasözü için Özbek Türkçesinde makal kelimesinin kullanıldığı yukarıda belirtilmişti. Özbek Türkçesindeki makal kelimesi kapsam bakımından Türkiye Türkçesindeki atasözü kelimesinden biraz geniştir. Türkçede ünlü kişilerin yazar ve şairlerin söylediği ve atasözü gibi kullanılan özlü sözler, atasözlerinden ayrı

3 Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* I, Ankara, 1971, sf. 39.

bir türdür. Özbek halk biliminde özdeyişlerin geniş kullanıma sahip olanları ve atasözü biçimini alanlarına da makal denilmektedir.

Özbek halk biliminde makal, sözlü edebiyatın en küçük türlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Makal, Özbek Türkçesinde *tapişmak* Türkçede bilmece denilen sözlü edebiyat ürünü gibi kısa bir anlatım özelliğine sahiptir. Ancak bu kısa söyleyişte geniş ve derin bir anlam vardır. Atasözleriyle milletler, kendi hayat tecrübelerini birleştirip daha sonraki kuşaklara aktarırlar. Bir milletin hayatını, gelenek ve göreneklerini en iyi yansıtan ürünlerden biri atasözleridir. Bu nedenle bir toplumun değer yargılarını, olaylar karşısındaki tavırlarını ve hayata bakış açılarını atasözlerinden anlamak mümkündür.

Atasözleri genel olarak şiirsel bir özelliğe sahiptir ve kendilerine has bir ahenkleri vardır. Bu ahengi sağlayan, ölçü, kafiye, alliterasyon ve secidir

a. Ölçü: Özbek atasözlerinde hece ölçüsünün birkaç çeşidi görülür:

Çopân bolsañ, qoyni bâq 4+3 : 7

Mâyi taşsin çârädän, 4+3 : 7

İtni bâqsañ sirtlân bâq, 4+3 : 7

Qoy äldirmäs qorädän. 4+3 : 7

İt çopänniñ yoldâşi 4+3 : 7

Yâlyzlikdä qoldâşi 4+3 : 7

Emgäksiz itdän yâmân, 3+4 : 7

İt tügül bitdän yâmân. 3+4 : 7

Eşäkdä yükim yoq, 3+3 : 6

Yıqılsä işim yoq. 3+3 : 6

Âtni äyägän ât minär, 5+3 : 8

Tonni äyägän ton kiyär. 5+3 : 8

b. Kafiye: Atasözlerinde önemli bir ahenk unsuru olan kafiye'nin aşağıdaki türleri tespit edilmiştir:

1. Yarım kafiye

Eçkidän qoy bolmäs,

Eşäkdän tây bolmäs.

Här kim eligä,

Ördäk köligä.

2. Tam kafiye

Âläqarğa qay etär,

Öz vaqtini çay etär.

Ördäk bolmäy, ɣâz bol,

Bilim âlib sâz bol.

3. Zengin kafiye

It çopänniñ yoldâşi

Yâlyızlıkdä qoldâşi

Tüyäniñ buvräsi yaxşı

Sözniñ tuvräsi

c. Alliterasyon: Kelime başlarında ve ortalarında aynı seslerin ve hecelerin tekrarından oluşan alliterasyon da atasözlerinde önemli bir ahenk unsurudur.

Alliterasyonlu Özbek atasözlerinde hem ünlüler hem de ünsüzler tekrarlanmaktadır. Onmägänniñ iti oğri ketgändän soñ hürär, atasözünde “o” ünlüsünün tekrarıyla, Eçki yüzgä yetmäs, Yüzgä yetsä häm közgä yetmäs. atasözünde “y” ünsüzünün tekrarıyla; Toqli toymäsä tâti yoq atasözünde ise “t” ünsüzünün tekrarıyla alliterasyon yapılmıştır.

Özbek atasözlerinde karışık alliterasyon da görülür. Sänsälärü mänsälär, Ätgä bedäni kim säläär atasözünde “s” sesinin tekrarından başka “sälär” kelimesi üç defa tekrarlanmıştır.

d. Seci: Özbek atasözlerinde alliterasyondan başka kelime sonundaki seslerin benzerliği ile yapılan söz sanatı olan seci de görülür: **İt** ezgülik, **bit** yavuzluk, Emgäksiz itdän yämän, / **İt** tügül **bit**dän yämän.

Özbek atasözleri, biçim bakımından mısra, beyit ve dörtlük halinde bulunur.

a. Mısra hâlinde olanlar:

Çäyänñiñ käsbi - çaqış.” Akrebin işi sokmaktır.”

It çopänniñ qulâğı. “ İt çobanın kulağıdır.”

Päşşä bälğä yâpişär. “ Kara sinek bala yapışır.”

Tüyädä toyri çây bolmäs.” Devede doğru yer olmaz.”

b. Beyit hâlinde olanlar:

Eçkiniñ başı bolgünçä,

Qoyniñ quyruğı bol

Tüyäniñ körini yoqât,

Yerniñ - şorini.

Yoldä yürsäñ tuyä işlät,

Eldä yürsäñ – miyä.

Yigit sözidän qaytmäs,
Ärslän - izidän.

c. Dörtlük hâlinde olanlar

Ât qadrini bilmäsä,
Yäyâv körär cüzâsin,
El qadrini bilmäsä,
Yâvlär berär cüzâsin.

Ât minmägän ât minsä,
Çâpâ- çâpâ öldirär.
Ton kiymägän ton kiysä,
Qâqa- qâqa tozdirär.

Özbek atasözlerindeki cümleler, *Päşşä bâlgä yâpişär*. “Kara sinek bala yapışır.”, *Semiz qoyniñ ömri kältä*. “Semiz koyunun ömrü kısa olur.”, *Tentäk Tentäkligini qoy soyib bildirmäs*. “Aptal insan aptallığını, koyun keserek herkese ilân etmez.” ve *Yâtgän ilânniñ quyruyini bâsmä*. “Uyuyan yılanın kuyruğuna basma.” örneklerinde olduğu gibi genellikle kurallı cümlelerdir. Ancak, *Tüyä yürädi qurğâqdä, / Körsän biläsän bätqâqdä*. “Deve kuraklıkta yürür, ama bir de onu bataklıkta gör.” *Sıçqân sıymäs inigä, / Yalvir bâylär dümigä*. “Fare sığmaz inine kalbur bağlar ardına.” *Sıçan deliğe sığmamış, bir de kuyruğuna kabak bağlamış.” atasözlerinde görüldüğü gibi devrik cümleler de vardır.

Özbek atasözlerinde cümleler, genellikle fiil cümleleridir. isim cümleleri de vardır. Ancak fiil cümleleri kadar fazla değildir. Fiil cümlelerinin yüklemi çoğunlukla geniş zamandır. Çünkü, atasözlerinde bir özellik, sürekli olan bir durum verilir. Bu durumlar, olayın, hareketin belli bir zamanda geçtiğini gösteren zamanlardan çok, geniş zamanla anlatılır: *Bâqqa bulbul yäräşär, / Âdämğä - aql*. “Bağa bülbül, adama akıl yakışır.”, *Eçkidän qoy bolmäs, / Eşäkdän tây bolmäs*. “Keçiden koyun olmaz, eşekten tay olmaz.”, *Torğay qutursä, bürgütgä çâpär*. “Torgay kudurursa, kartala saldırır.”, *Tüyä silkinsä, eşäkkä yük çıkar*. “Deve silkinse eşeğe yük çıkar.”

Özbek atasözlerinde, isim cümlelerinin, sonunda kelimeyi yüklem yapan bir ek fiil almadıkları görülür: *Filniñ ölimigä tişi säbâb.* “Filin ölümüne dişi sebeptir.”, *Ilänniñ zähri yâmân, / Zâlimniñ qahri.* “Yılanın zehiri kötüdür, zalimin kahrı.”, *Qamiş içidä ilân toyri.* “Kamış içinde yılan doğrudur.”

Karşılaştırma, Özbek atasözlerinde, *Semiz qoziniñ göşti yaxşi, / Aqıl ânäniñ - qızı* “Semiz kuzunun eti, akıllı annenin kızı iyidir.”, *Yigit sözidän qaytmäs, / Ärslân izidän* “Yiğit sözünden, arslan izinden dönmez.”, *Däläniñ begi bolgünçä, / Qaläniñ iti bol* “Tarlanın beyi olacağına, kalenin iti ol.” örneklerinde olduğu gibi önemli bir üslup özelliğidir.

Atasözlerinde genel olarak öğüt verme, bir kişinin veya bir toplumun bir özelliğini yansıtırma niteliği vardır. İnsana bir mesaj verilirken, diğer canlılardan da yararlanır. Özellikle hayvanların geçtiği atasözlerinde insanlar, duygularını, karşısındakine doğrudan söyleyemediği şeyleri, hayvanlardan yararlanarak söyleme yoluna gider. İnsanın özellikleri âdeta her hayvana yüklenmiş durumdadır. Örneğin, tilki kurnazlığı, karga aptallığı ile atasözlerinde ve diğer halk edebiyatı ürünlerinde geçer.

Özbek atasözleri üzerine yapılan çalışmalarda, atasözleri, muhteva yönünden birkaç gruba ayrılmıştır. Bu sınıflandırmada, sosyal hayatın özellikleri göz önünde tutulmuştur. Örneğin, 1984 yılında yayımlanan *Özbek Halk Makalleri* adlı kitapta atasözleri, “halk danalığı”, “veten ve vetenperverlik”, “ilim kesbhüner ve ilimsizlik” gibi gruplara ayrılmıştır. Bu kitapta, hayvanlar ile ilgili atasözleri “hayvanlar hakkında” bölümünde verilmiştir. Ancak burada sadece otuz sekiz atasözü vardır. Hayvanlarla ilgili toplanan atasözleri ise bu sayıdan fazladır.

Orhan Şaik Gökyay’ın hazırladığı *Dedem Korkudun Kitabı*⁴ adlı çalışmada hayvanlar özelliklerine göre birkaç gruba ayrılmıştır. Çalışmada bu tasnif dikkate alınmıştır.

Özbek atasözlerinde ât, buqa “boğa”, buzâq “buzağı”, tene “dana”, eçki “keçi” eşäk “eşek”, hökiz “öküz”, it, qoy “koyun”, müşük “kedi”, sigir “inek”

4 Gökyay, Orhan Şaik, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul, 1973, sf. CDXIV.

tüyâ “deve” gibi evcil yürürler; eyıq “ayı”, böri “kurt”, erslan, “arslan”, fil, kiyik “geyik”, kulan “kulan”, kuyan “tavşan”, meymun “maymun”, siçqân “fare”, tonıız “domuz” gibi yabanî yürürler; bulbul “bülbul”, bürgüt “kartal”, çumçuq “serçe”, ıaz “kaz”, qarıya, ördäk, tâvuk, xorâz “horoz” gibi uçarlar; ilân “yılan” gibi sürüngen, bit, bürgä “pire”, çivin “sivrisinek, päşşä “sinek” gibi börtü böcekler ve yüzerlerden balık geçmektedir.

Atasözlerinde hayvanların geçme sıklığı hayvanın sosyal hayattaki yeri ile ilgilidir.

Yürürler içinde, en çok geçen Türklerin hayatında önemli rol oynayan evcil yürürlerden biri olan attır. Eskiden, hareketli bir hayat tarzına sahip olan Türkler için at, binek hayvanı ve ulaşım aracı olmanın yanısıra, savaşlarda oynadıkları rol ile de çok önemli olmuştur. At, bu özellikleriyle sosyal hayattaki yeri dışında, insana yakınlığı ile dikkati çekmiştir.

Türk kültürünün diğer unsurlarında olduğu gibi, Türk halk edebiyatını oluşturan anonim ve âşık edebiyatlarında da, at kültürü diyebileceğimiz kültürel varlık görülmektedir.⁵ Anonim halk edebiyatı ürünlerinden olan atasözlerinde, at çok fazla geçmektedir. Özbek atasözlerini incelerken de at ile ilgili atasözlerinin büyük bir yekün oluşturduğu görüldü. Bu atasözlerinde at, genel olarak olumlu değerlendirilmiş, atın insana bir arkadaş ve kardeş kadar yakın olduğu vurgulanmıştır. Orta Asya Türklerinde, eskiden beri kısraç sütünden kımız yapılmaktadır. At, eskiden beri çok değer verilen bir hayvandır. Köktürk yazıtlarında en çok geçen hayvanlardan biri de attır. On iki hayvanlı Türk takviminde bir yılın “yund” diye adlandırılması da bunun göstergesidir.

Özbek Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi at kelimesi bu hayvanın genel adıdır. Ayrıca atın türlerini gösteren tulpar, ergumak, ve cinsini gösteren eygır, biye, baytal ile yaşını gösteren tay, tayçak ve kulun kelimeleri de atasözlerinde geçmektedir.

5 Çınar, Ali Abbas, *Türklerde At ve Atçılık, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993, sf. 39.*

Hızlı koşan at anlamına gelen *ärgumâq*, *Äzgän ät äryumâq bolmäs.*” Zayıflayan at, iyi koşu atı olamaz.”, *Qalmâq älgän qarimäs, / Äryumâq mingän härimäs.*”Kalmuklardan biriyle evlenen yaşlanmaz, iyi cins ata binen kişi yorulmaz.”; *tulpar* ise, *Ädäm bolär yigit ädätidän mälum, / Tulpär bolär qulun - müçäsüdän.*”Adam olacak genç davranışlarından; hızlı koşacak tay organlarından anlaşılır.”, *Qanâti sinmägän şunqâr yoq, / Äyâğı sinmägän tulpär.*” Kanadı kırılmayan şahin, ayağı kırılmayan at olmaz.”, *Tulpär -biyädän, / Märd - enädän* “İyi, hızlı koşan at kısıraktan, mert insan anneden doğar.” gibi atasözlerinde geçmektedir.

Tulparla aynı anlamda kullanılan, atın cinsini bildiren *eygır* kelimesi, *Äygır qandäy bolsä, ät şundäy.* “Aygır nasıl olursa, at da öyle olur.”, *Äygır qâçsä, uyurdän tâp, / Biyä qâçsä- beşädän .* “Aygır kaçarsa, atlar arasından bulunur, kısırak kaçarsa, ormandan bulunur.” gibi atasözlerinde geçmektedir.

Atın cinsini gösteren ve kısırak anlamına gelen *biye* şu atasözlerinde geçmektedir: *Äygır qâçsä, uyurdän tâp, / Biyä qâçsä- beşädän.* “Aygır kaçarsa, atlar arasından bulunur, kısırak kaçarsa, ormandan bulunur.”, *Biyä tâpib berädi tüyü.* “Kısırak deve getirir. Yani mal malı getirir.”, *Qulunli biyä botäsiz tüyädän yaxşi.* “Yavrusu olan kısırak, yavrusuz deveden iyidir.”, *Qulunli biyädän quduq suvi ärtmäs.* “Yavrulu attan kuyu suyu artmaz.”, *Tulpär-biyädän, / Märd - enädän.* “ İyi, hızlı koşan at kısıraktan, mert insan anneden doğar.”, *Tüyä bâqsän - tâylâq, /Biyä bâqsän - tâyçâq.* “Deve beslersen köşek, kısırak beslersen tay sahibi olursun.”.

Atın yaşını gösteren *tây* kelimesi, *Eçkidän qoy bolmäs, / Eşäkdän tây bolmäs.* “Keçiden koyun olmaz, eşekten tay olmaz.”, *Tây ätgä ergäşär, / Qoy- serkägä.*”Tay atı, koyun tekeyi takip eder.”, *Tây qâqilib ät bolär, / Ät bolgünçä lät yer.* “Tay zorluklarla at olur, at oluncaya kadar da çok darbe yer.”, *Yemäsän häm, mây yaxşi, / Minmäsän häm tây yaxşi.* “Yemesen de yağ; binmesen de tay iyidir.” *Tây qâqılmäy, yol tâpmäs, / Er qâqılmäy-dost.* “Tay darbe yemeden yol; yiğit darbe yemeden dost bulmaz.”, *Bây bäläsi bâydäkkinä, / Egärläb qoygän tâydäkkinä.* “Zenginin çocuğu zengindir. Tıpkı eyerlenen bir tay gibidir.” atasözlerinde geçer.

Özbek Türkçesinde, çocuklara sevgi sözü olarak söylenen *tayçak* kelimesi, *Tüyä bäsäñ - täyläq, / Biyä bäsäñ - täyçäq*. “ Deve beslersen köşek, kısrak beslersen tay sahibi olursun.” atasözünde geçmektedir. Bir yaşındaki tay anlamına gelen *kulun* kelimesi de *tayçak* gibi çocuklara sevgi sözü olarak söylenmekte ve şu atasözlerinde geçmektedir: *Qulunli biyä botäsiz tüyädän yaxşı*. “Yavrusu olan kısrak, yavrusuz deveden iyidir.” *Qulunli biyädän quduq suvi ärtmäs*. “Yavrulu attan kuyu suyu artmaz”.

Evcil yürürler içinde *it*in geçtiği atasözleri de epeyce bir yekün oluşturmaktadır. Köpek, attan sonra Türk insanına yakın evcil hayvanlardan biridir. Köpeğin Türk folklorunda, özellikle onomastik yapılarında değişmez bir unsur olarak yeri vardır. Eski paganizm devrinde, Proto Bulgarlardan bir bölümünün köpeği bir ilâh seviyesine yükselterek kurban ettiklerine dair bazı işaretlere rastlanmaktadır.⁶

Köpeğin, Türklere totem, kutsal bir hayvan sayıldığını gösteren bilgiler vardır. Türklerin köpeği kutsal bir hayvan gibi görmesi ile ilgili tasavvurlar, Özbek folklorunda ve geleneklerinde hâlâ bulunmaktadır. Yeni doğan çocuğa “it köylek” adı verilen bir giysi giydirilir. Bunun sebebi, bebeği kırklyken kaza beladan korumaktır.

Köpek sadık bir hayvandır. Özbek atasözlerinde köpeğin bu özelliğini vurgulayanları da vardır. Özellikle çoban, sürü ve köpek ayrılmaz bir bütün olarak karşımıza çıkmaktadır. Köpeğin, çobanın sağ kolu ve yakın dostu olduğu da üzerinde durulan bir noktadır. İnsanın en yakın dostu ve yardımcısı olan köpek, *İt izzätini bilmäs, / Eşäk - tärbiyätni*. “İt izzeti, eşek terbiyeyi bilmez.” atasözünde olduğu gibi olumsuz değerlendirilmiştir. Bununla da yetinilmemiş, sevilmeyen kişilere küfür ve aşağılama sözü olarak da söylenmiştir.

Özbek Türkçesinde, *it* kelimesi bu türdeki hayvanlar için genel isimdir. Atasözlerinde av köpeği anlamına gelen ve Dede Korkut'ta da geçen *täzi* şu ata-

6 Gökyay, Orhan Şaik. *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul, 1973, s. CDXXIV.

7 Atın döşünden ve koyunun karın bölgesinden alınan yağlı et ve bu tür etlerin at barsağına doldurulmasıyla yapılan yiyecek.

sözlerinde geçmektedir: *Etniñ yaxşisi - qazı⁷, İtniñ yaxşisi - tazi*. “Etin iyisi kazıdır. Köpeğin iyisi tazıdır.”, *Her yerniñ tülkisini öz tázisi bilän ávlä*. “Her yerin tilkisini kendi tazısıyla avla.”, *Kündä tülki älgän tázidän, / Qoy qorigän sirtlän yaxşi*. “Her gün tilki avlayan tazıdan, koyun güden çoban köpeği iyidir.”

İyi cins köpek anlamına gelen sirtlan da

*Çopân bolsäñ, qoyni bâq, İtni bâqsäñ sirtlän bâq,
Mâyi taşsin çârädän, Qoy äldirmäs qorädän.*

“Çoban olursan, koyun bak, yağı taşsın külekten, İt bakarsan, sirtlan bak koyun aldırılmaz sürüden.” *Kündä tülki älgän tázidän, / Qoy qorigän sirtlan yaxşi*. “Her gün tilki avlayan tazıdan, koyun güden çoban köpeği iyidir.” gibi atasözlerinde geçmektedir.

Atasözlerinde, *tüyä* de çok geçmektedir. Diğer yük hayvanları gibi Türklerin hayatında önemli bir yer tutan deve, gücünden yararlanılan bir hayvan olmanın yanı sıra, sütünden yararlanılan bir hayvan olması sebebiyle de önemlidir. Türkistan Türkleri, devenin sütünden *kımran* yapıp bunu içki ve ilâç olarak kullanırlar.

Özbek Türkçesinde deve, bu hayvanın genel adıdır. Deve yavrusu anlamındaki *bote*, *Ávul äymâñ bilän, / Botä tâylâñ bilän*. “Ev, akrabalarla, deve yavrusuyla güzeldir.”, *Tüyä qotir bolsä, botägä yuqar, / Botädän - böläkkä*. “Deve uyuz olursa, yavrusuna geçer, yavrusunda da başka hayvanlara geçer” gibi atasözlerinde geçer. Aynı anlama gelen *tâylâq* kelimesi de *Tâylâqni tâylâq demä, / Tâylâq, tüyä bolädi*. “Devenin yavrusunu köşek diye aşağılama, bir gün köşek deve olur.”, *Tüyä bâqsäñ-tâylâq, / Biyä bâqsäñ-tâyçâq*. “Deve beslersen köşek, kısırak beslersen tay sahibi olursun.” atasözlerinde geçmektedir.

Tüyäniñ buvräsi yaxşi, / Sözniñ tuvräsi yaxşi. “Devenin erkeği, sözün doğrusu iyidir.” atasözünde geçen ve erkek deve anlamına gelen *buğra*, destanlarda kahramanlık sembolü olarak görülür. Buğra ile aynı anlama gelen *nar* kelimesi de *Áyr yükkä nâr keräk, / Yäv täläsdä er keräk*. “Ağır yüke buğra gerekir, düşmanla savaşta yiğit gerekir.”, *Áyr yükni nâr kötärär, / El áyrin er kötärär*.

“Ağır yükü buğra taşır, ilin yükünü er taşır.”, *Erdän er tuylär, nârdän nâr*. “Yiğitten yiğit, buğradan buğra doğar.”, *Ikki nâr uruşsä, ortädä çivin ölä*. “İki buğra dövüşse, arada sinek ölür.”, *Qatârdä nâri bârniñ âri bâr*. “Katarda buğrası olanın saygınlığı vardır.” gibi atasözlerinde geçmektedir. Ayrıca nar kelimesi özel birleşik isimlerde(Narbay, Narkul gibi) de kullanılmaktadır.

Küçük baş hayvanlardan atasözlerinde geçen *koy*, etinden, sütünden ve yününden yararlanılan bir hayvan olmasından dolayı, tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olan Türklere önemli hayvanlardan biri olmuştur. Özbek atasözlerinde, koyunla birlikte, koyunun yavrusu *kozi*, *Semiz qoziniñ göşti yaxşı, / Âqıl ânâniñ - qızı*. “Şişman kuzunun eti, akıllı annenin kızı iyidir.”, dişi kuzu anlamına gelen *tokli* ise, “*Toqli toymäsä, tâti yoq.*” Toklu iyi bakılmazsa, eti lezzetli olmaz.”, *Äsrägän toqlini böri yemäs. (Tänri äsrägän toqlini böri yemäs.)* “Allah’ın esirgediği tokluyu kurt yemez.Esirgenen koyunu kurt yemez.” gibi atasözlerinde geçmektedir.

Bunlarla birlikte, Bir veya iki yaşındaki kuzu anlamına gelen *şişek*, *Eşäkkä iş, şişäkkä yemiş*. “*Eşeğe iş, şişeğe yemek.*” atasözünde, koyunun cinsini gösteren *koçkar* ise, Bir qoyiñ başı ketgünçä, / Neçä qoçqârniñ başı ketär. “Bir koyunun başı gidinceye kadar binlerce koçun başı gider.” atasözünde geçmektedir.

Özbek atasözlerinde yabanî yürürlerden en fazla geçeni yırtıcı yabanî hayvan olan *böridir*.

Kurdun, genel olarak Türk tarihinde ve destanlarında, attan sonra, başkalarıyla ölçülmeyecek bir yeri vardır.⁸

Eski Türkler, atalarının bir kurt olduğuna inanırlardı. Kurt, Türkler için kutsal bir hayvan, totem olmasına rağmen, Türk ve Özbek atasözlerinde genellikle olumsuz, korkulan, zarar veren bir hayvan olarak geçmektedir.

Ünlü İngiliz Türkoloğu, Sir Gerard Clauson, Türklerin kendi totemleri ile elma kurduna aynı ismi vermelerinin ilgi çekici olduğunu belirtmektedir.⁹

⁸ Gökyay, Orhan Şaik, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul, 1973, s. CDXLVI.

⁹ Clauson, Sir Gerard, *Turks and Wolves*, Studia Orientalia XXVIII:2, Helsinki, 1964, s. 2-21.

Bu adlandırmanın sebebi, nesne ve onun adının aynı şey olarak düşünülmesidir. Nesnenin ismi söylenince hemen gelecek diye düşünülür. Börinin ve kurdun tek kelime ile ifade edilmesi, börinin isminin söylendiğinde kendisinin geleceğine inanılmasındandır.

Özbek atasözlerinde böri, olumsuz bir hayvan olmasına rağmen, masalarda, kahramana yol gösteren, yardım eden bir hayvan olarak geçmektedir: *Ata böri*¹⁰ adlı masalda, kahramanın babası, oğlunu kaybolan koyunları araması için kamışlığa gönderir. Orada kurtların olduğunu ancak, onlara değmezse, kurtların ona zarar vermeyeceğini söyler. Bu konuşmayı, adam kılığına girmiş olan ata böri de dinler. Ata böri kahramandan önce kamışlığa gider ve diğer kurtlarla konuşur. Kahraman kamışlığa geldiğinde onu denemek için bir kurt gönderir. Kahraman babasının dediğini hatırlar ve kurdu vurmaz. Bunun üzerine ata böri, diğer kurtlara kahramanın ve babasının iyi insan olduklarını, bu nedenle onlara yardım etmeleri gerektiğini söyler. Kaybolan koyunların yerine kahramana koyun verirler. Daha sonra ata böri kahraman ve babasıyla konuşurken, “Bir ata ananın ferzendlerimiz ku. Aynı ata ve ananın çocuklarıyız ya” der.

Uçarlarla ilgili atasözlerinde, diğer gruplardan farklı olarak, genel anlamdaki *kuş* kelimesi de geçmektedir.

Bu atasözlerinde kuş kelimesi uçabilen anlamını taşımaktadır. Uçmak, insanlığın en eski ve en büyük hayallerinden biridir. Bu nedenle uçmak, istenen, olumlu bir anlam taşımaktadır. Kuş kelimesinin geçtiği atasözleri şunlardır:

Aqlli iş - qanâtlı quş. “Akıllı iş kanatlı kuştur.”

Ât âç qâlsä yâlini yer. / Quş âç qâlsä - pätini. “At aç kalırsa, yelesini, kuş aç kalırsa teleğini yer.”

Däraxt ösib quş qonär. “Ağaç büyür kuş konar.”

Här quş öz uyäsüdä erkin. “Her kuş kendi yuvasında hürdür.”

Här quş öz uyäsigä qaräb uçär. “Her kuş kendi yuvasına doğru uçar.”

10 *Sehrli Ertekler*, Taşkent, 1988, s. 120 - 137.

Kitabsız oqış - qanâtsiz quş. “Kitabsız okuma kanatsız kuştur.”

Quş butâqqa sıynâr, / Âdâm - vâtängä. “Kuş dala, insan vatanına sığır.”

Quş hãm nâfsidân ilinâr. “Kuş nefesine uyduğu için yakalanır.”

Quş qanâti bilân uçib, / Quyrux bilân qonâr. “Kuş kanadıyla uçar, kuyruğuyla konar.”

Quş qanâti bilân. “Kuş kanadı ile uçar.”

Yüzerlerden belik da atasözlerinde geçmektedir. Ancak, atasözlerinde balık türlerine rastlanmadı:

Bâliqniñ küni köl bilân, / Bâtirniñ küni el bilân. “Balığın günü göl ile, baturun günü il iledir.”

Bâliqniñ tirikligi suv bilân, / Âdâmniñ tirikligi âdâm bilân “Balığın yaşamı göl ile, insanın yaşamı insanladır.”

Bâliq bâşidân säsir. “ *Balık başından kokar.”

Bâliq yegän “suv suv” der. / Qoş häydägän “çuv- çuv” der. “Balık yiyen su su der, çift süren çuv çuv der.”

Bâtir multıqsız bolmäs, / Bâliq - qıtuqsız. “Batur silahsız, balık kılçıksız olmaz.”

Kölniñ âtini bâliqı çıkarâr. “Gölün adını balığı çıkarır.”

Yâmân bâliq suv lâyqâtâr. “Kötü balık su bulandırır.”

Hayvanlarla ilgili atasözleri alfabetik sırayla aşağıda verilmiştir.

A

1. Aqlı âtini maqtâr, / Ähmâq- xâtinini. “Akıllı kişi atını, ahmak karısını över.”

2. Aqliniñ âti hãm hârimäs, / Toni hãm tozimäs. “Akıllının atı da yorulmaz, giysisi de eskimez.”

3. Aqlsizniñ aqlini it oyırläbdi. “Akılsızın aklını it çalmış “

Ä

4. Äç böri yortägän kelâr. “Äç kurt, hızlı koşarak gelir.”

5. Äç tâvuq âmbârgä yügürâr. “Äç tavuk ambara koşar. * Äç tavuk darı ambarında belli olur.”

6. Açköz eşäk torvä yer.” Aç gözlü eşek torba yer. “
7. Aç tonıyızdän qaç tonıyız. “Aç domuzdan domuz da kaçsın.”
8. Ädämğä - libäs, eşäkkä - toqım. “Insana elbise, eşeğe semer yakışır.”
9. Äya- ini tâtuv bolsä, ât köp,/ Äpä- singil tâtuv bolsä, âş köp.” Ağabey kardeş iyi geçinirse, at çok; Bacı kardeş iyi geçinirse, yiyecek çok.”
10. Äq it, qârä it- bäre bir it. “Ak it kara it hepsi aynı. İtin iyisi olmaz.”
11. Äq itniñ ketidä äqsâq it. “Ak itin arkasında aksak it. İt iti takip eder.”
12. Äq köñilniñ âti häm äzmäs, / Toni häm tozmäs. “Temiz kalplinin atı da yolunu şaşırılmaz, giysisi de eskimez. “
13. Älaqarya qay etär, / Öz vaqtını çay etär.” Ala karga gık ederek vaktini hoş geçirir.”
14. Ämädi kelsä, siçqân filni yenär. “ Farenin şansı açılırsa, fili yener.”
15. Äriq ätgä qamçı yoq. “ Zayıf ata kamçı vurmanın faydası olmaz.”
16. Äşıqmägän quyângä yetär.” Acele etmeyen, tavşana yetişir.”
17. Äşnändän tüyä sorä, / Uyälib biyä berär. “Tamdığından deve iste, utanıp kısarak verir.”
18. Ät älmäy, äxur tüzät. “At almadan önce ahır yap. Bir şey yapmadan önce ortam hazırla.”
19. Ät älsän, ätäsini süriştir. “At alırsan, atasını araştır.”
20. Ät älsän, minib äl, / Xätin älsän, körib äl. “At alırsan, binip al, evleneceğin kadını görüp al.”
21. Ät älsän- ulâqqa, / Qoy älsän- qonâqqa.” At alırsan ulak¹¹ oyununda kullanılır koyun alırsan, misafire lazım olur.”

¹¹ Oğlak derisi doldurulup, oğlak şekli verilmesi ve at üstündekilerin bu oğlağı yakalamaya çalışması oyunu. Bu oyun bugün pek çok Türk Cumhuriyetinde oynanmaktadır.

22. Āt āriqlāsā, tuvlāq bolār. “At zayıflarsa, kuş gibi kalır.”

23. Āt āriqlikdā körimsiz, / Qız- yetimlikdā. “At zayıflığında çirkindir, kız yetimliğinde.”

24. Āt āyāyidān semirār. “At ayağından şişmanlar.”

25. Āt āyāyidān tãpār, / Ādām- qolidān. “At ayağıyla; insan eliyle kazanır.”

26. Āt bāşigā kün tuysā, Er bāşigā iş tüşsā,
Suvlğı bilān suv içār, Etiğı bilān suv keçār.

“Atın başına iş gelirse, gemiyle su içer. Yiğit başına iş gelirse, çizmesiyle su geçer.”

27. Āt bāzāri- baxt bāzāri. “At pazarı şans pazarı.”

28. Āt bolsā, māydān tãpilar, / Āt bolmāsā, māydān çãpilar. “At olursa bir meydan bulunur. At olmazsa meydan çapalanır.”

29. Āt bāsmāgānni tãy bāsār. “Atın yürümediği yeri tay yürüyebilir.”

30. Āt egāsini tãnir. “At sahibini tanır. * At binicisini tanır.”

31. Āt qadrini bilmāsā, El qadrini bilmāsā,
Yāyāv körār cãzāsın, Yãvlār berār cãzāsın

“Atın değerini bilmeyen, yaya kalarak cezasını çeker. Yurdunun değerini bilmeyen, düşman tarafından cezalandırılır.”

32. Āt qarısā devānāgā tüşār. “At yaşlanırsa, deliye düşer.”

33. Āt qartāysā eşāk bilān dostlāşār, / Ādām qarısā- tōşāk bilān. “At yaşlanırsa, eşekle dostluk eder. İnsan yaşlanırsa, dөşekle dostluk eder.”

34. Āt kimniki- mingāniki, / Ton kimniki- kiygāniki. “At binenin giysi giyenin. *At binenin kılıç kuşananındır.”

35. Āt körgānniñ āyāyı āqsār. “Atı görenin ayağı aksar. Yani bir insan bir şey görünce ihtiyacını hatırlar.”

36. Āt küçini kārṽandā kör, / Mārd küçini- mäydāndā. “Atın gücünü kervanda, yiğidin gücünü meydanda gör.”

37. Āt mingān ātāsini tānimās. “Ata binen babasını tanımaz. Yükselen bir mevkiye gelen insan çevresini tanımaz.”

38. Āt minmāgān āt minsä, Ton kiymāgān ton kiysä,
Çāpā- çāpā öldirär. Qāqa- qāqa tozdirär.

“Ata ilk defa binen ata binerse, koştura koştura öldürür. Elbise giymeyen elbise giyerse, çırpa çırpa yırtar.(Görmemiş insan elindekini değerlendiremez.)”

39. Āt minsāñ oylāb uzāqni, / Bilib yür yoldāgi tuzāqni. “Ata binersen, uzun yola gideceğini ve yolda tuzak olabileceğini unutma.”

40. Āt sayridan, qoy- bayridän. “At sağrısından bilinir, koyun bağrından.”

41. Āt sürinib yol tānir. “At yolunu şaşıra şaşıra öğrenir.”

42. Āt sürinmäy yol tāpmās, / Yigit çāpmäy māl. “At şaşırmadan yol bulmaz, yiğit çalışmadan mal.”

43. Āt tāpgünçä egär tāp. “At bulmadan önce eyer bul.”

44. Āt tārtişip āt tānir, / Er tārtişib-el. “At yarışa yarışa at tanır. Yiğit tartışarak el tanır.”

45. Āt tepkisini āt kötärär, / Tāy tepkisini- tāy. “Atın tekmesine at; tayın tekmesine tay dayanır.”

46. Āt yigitniñ yoldāşi. “*At yigidin yoldaşı.”

47. Ātdän tüşsä häm egärdän tüşmäs.”Attan inse de eyerden inmez. Görevinden alınan biri, eski görevindeymiş gibi davranır.”

48. Ātgä minsāñ, başiñni oylä, / Yergä tüşsäñ- ātiñni. “Ata binersen, başını: yere inersen atını düşün.”

49. Ātgä minsāñ, qamçiñ āl. “Ata binersen, kamçını al.”

50. Ātiñni äyäsāñ, yolgä qarāb yür. “Atını korumak istiyorsan, yola dikkat et.”

51. Åti bårniñ qanâti bår. “Atı olanın kanadı var sayılır.”

52. Åtini äyägän yoldä qâlmäs, / Elini siylägän - çöldä. “Atını koruyan yolda kalmaz, memleketini seven çölde kalmaz.”

53. Åtni äyägän ât minär, / Tonni äyägän ton kiyär. “Atını koruyan ata binner, giyeceğini koruyan elbise giyer.”

54. Åtni qamçıñ bilän emäs, / Yem bilän häydä.”Atı kamçınla değıl, yemle yürüt. Her şeyi iyilikle yap.”

55. Åtniñ yaxşisi tizidän mälum, / Ådämniñ yaxşisi- sözidän. “Atın iyisi dizinden; adamın iyisi sözünden bilinir.”

56. Åtniñ yâmâni âxur buzär. “Atın kötüsü ahır bozar. Kötti, kendisi için gerekli olan şeye zarar verir.”

57. Ävul iti âlä bolsä, / Böri kelsä birikär. “Köyün iti iyi geçinmese de kurt gelince birlik olur.”

58. Åzgän ât äryumâq bolmäs. “Zayıflayan at hızlı koşamaz.”

59. Åzıqlı ât hârimäs, / Hârisä häm ärimäs. “Azıklı at yorulmaz, yorulsa da kaybolmaz.”

B

60. Bâqqa bulbul yäräşär, / Ådämğä - aql.” Bağa bülbül, adama akıl yakıştır.”

61. Bâq âtiñni ärpä bilän, / Bâqar qazi-qartä bilän. “Atı arpayla beslersen, o da sana kazi ve karta¹² verir.”

62. Bâl bolsä - çivin, / Toy bolsä yıyın.”Bal olursa sivri sinek, düğün olursa kalabalık olur.”

63. Bâlâlik qaryagä dån tegmäs. “Yavrusu olan kargaya yem kalmaz.”

64. Bâyniñ xorâzi häm tuyar.”Zengin horozu da yumurtlar.”

¹² İç yağı.

65. Bâyniñ müşügi quyân âvlär. “Zenginin kedisi tavşan avlar.”
66. Bâzâr körgän eçkidän qorq. “Pazar gören keçiden kork.”
67. Beçârâniñ hökizi ölsä, piçâq tâpilmäs. “Zavallının öküzü ölse, bıçak bulunmaz.”
68. Bedänäniñ üyi yoq, / Qaygä bârsä pitpildik. “Bıldırcının yuvası yok, ne-reye giderse öter. Yani yuvası olmadığı için her yer onun yuvasıdır.”
69. Bedänäniñ säyrâvi bedänävâzgä yâqar. “Bıldırcının ötüşü, bıldırcın besleyene hoş gelir.”
70. Bekârgä müşük âftabgä çıqmäs. “Hiç kimse karlıksız bir iş yapmaz.”
71. Beş qorqâqqa bir qarya. “Beş korkağa bir karga.”
72. Bir ât ârquasidän miñ eşäk yem yer. “Bir atın sayesinde bin eşek yem yer.”
73. Birâvniñ buzâyı ölsin desän, / Öziñniñ hökiziñ ölä. “Birin buzağı ölsün dersen, kendi öküzün ölür. * Hayır dile eşine (komşuna), hayır gele başına.”
74. Birâvniñ yerini pişirmä, / Hökizniñ boynini şişirmä. “Birin yerini sürüp, öküzün boynunu şişirme.”
75. Bir ilân bir üy âdâmi tinçitmäs. “Bir yılan, bir ev adama rahat vermez.”
76. Bir qarya bilän qış kelmäs. “Bir kargayla kış gelmez. * Bir çiçekle yaz olmaz.”
77. Bir kesäk bilän ikki çumçuqni urib bolmäs. “Bir kesekle iki serçe vurulmaz.”
78. Borân küni qâr bassä, / Yâlyız âtni öldirär. “Boranda tipi olursa, kimse-siz atı öldürür”
79. Boynidän bâylängän it âvgä yärämäs. “Boynundan bağlanan it ava yaramaz.”
80. Böri bolsin, toq bolsin. “Kurt olsun tok olsun. Tok kurt zarar vermez.”
81. Böri borândä quturär. “Kurt boranda kudurur.”

82. Böri bürini saqlär. "Kurt kurdu korur."
83. Böri çäpsä häm böri, / Çäpmäsä häm böri." Kurt saldırsa da saldırmasa da kurttur."
84. Böri xäm yeb ölmäs, / Hökiz işläb báy bolmäs. "Kurt çığ yemekle ölmez, öküz çalışarak zengin olmaz."
85. Böri qarısä, itgä külgi bolär. "Kurt yaşlanınca, köpeğe eğlence olur. * Kurt kocayınca köpeğin maskarası olur."
86. Böri hämsâyäsığä älä qarämäs. "Kurt arkadaşına kötü bakmaz. * Kurt komşusunu yemez."
87. Böri qarısä häm bittä qoygä küçi yetär."Kurt yaşlansa da bir koyuna gücü yeter."
88. Böri yoq demä, bürk ästidä. "Kurt yok deme bürk altında."
89. Böridän qorqqan toqaygä kirmäs. "Kurttan korkan kamışlığa girmez."
90. Bürini äyäsän, seni tälär. "Kurdu esirgersen, sana saldırır."
91. Büriniñ äzırı burnidä. "Kurdun azığı burnundadır."
92. Büriniñ qulâyı ävdä. "Kurdun kulağı avdadır."
93. Büriniñ özi toysä häm, / Közi toymäs."Kurdun karnı doysa da gözü doymaz."
94. Büriniñ tãpgäni - bürigä. "Kurdun bulduğu kurdadır."
95. Bulbul çämänni sevär, / Ädäm - vätänni."Bülbül çemeni, adam vatanını sever."
96. Bürgä tutış üçün häm / Bärmãqni hölläş keräk."Pireyi tutmak için de parmağı ıslatmak gerekir. Zahmetsiz iş olmaz."
97. Bürgägä aççıq qilib, körpäni küydirmä. "Pireye kızıp yorgan yakma."
98. Bürgüt küçi - äyâyidä, Ädämniki - dostlikdä."Kartalın gücü ayağında, insanınki dostluğundadır."
99. Bürgüt qarısä, yäpälãqquş bolär. "Kartal yaşlanırsa, baykuş olur."

C

100 Cöcäniñ iqbâli bolsä, /Tâvuqniñ emçägi bolärdi.”Civecivin şansı olsaydı, tavuğun memesi olurdu.”

101. Cuvâldiz bolib qâp tik, / Tüyä bolib qatardä tur. “Çuvaldız olup çuvaldik, deve olup katarda dur.”

Ç

102. Çâpqır ât-ötkir piçâq. “Hızlı koşan at, keskin bıçak gibidir.”

102. Çälä tentäk âtini maqtar, / Tâzä tentäk-xâtinini. “Yarı aptal atını; aptalın aptalı karısını över.”

103. Çärçäb kelib mingän soñ, / Çolâq eşäk ât bolur. “Yorulup, binildiğinde sakat eşek, at olur. Zor durumda kalınca her şey değerlidir.” * Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurahman çebebi denilir.”

104. Çâyâniñ kâsbi çaqış. “Akrebın işi sokmaktır.”

105. Çivin häm anqâvniñ âyzini pâylär.”Sivri sinek de aptalın ağzını bekler.”

106. Çopân bolsäñ, qoyni bâq, İtni bâqsäñ sirtlân bâq,
Mâyi taşsin çârädän, Qoy äldirmäs qorädän.

“Çoban olursan, koyun bak, yağı taşsin külekten , İt bakarsan, çoban köpeği bak koyun aldırılmaz sürüden . “

107. Çumçuq häm özigä bâtmân kelär. “Serçe kendini çok ağır zanneder.*Elin yumruğunu yemeyen kendi yumruğunu batman sanar.”

108. Çumçuq semirib bâtmân bolmäs. “ Serçe şişmanlayıp batman gelmez.”

109. Çumçuq soysä häm qassâb soysin. “Serçe keserse de kasap kessin. Her işi ustası yapsın.”

110. Çumçuqdän qorqqan târiq ekmäs, / Çigirtkädän qorqqan - ekin.” Serçeden korkan darı, çekirgeden korkan ekin ekmez.”

D

111. Däläniñ begi bolgünçä, / Qaläniñ iti bol. “Tarlanın beyi olacağına, kalenin iti ol.”

112. Därd filni päşşädäk qılär. “Dert, fili kara sinek gibi zayıflatur.”

113. Dost ätini minib yür, / Mänziliñgä yetäsän. “Dost atına binersen, amacına ulaşırsın”

Ä

114. Äcäl yetmäy çivin ölmäs. “Eceli yetmeden sivri sinek ölmez.”

115. Äcäli yetgän şiçqân / Müşükkä çamzä qılär. “Eceli yeten fare, kediyeye cilve yapar.”

116. Ämäli yoq sofidän, tuxumsuz tåvuq äfzäl. “İnançsız sofudan yumurtasız tavuk iyidir.”

117. Ändizli yerdä ät ölmäs, / İyirli yerdä-er. “Yiyecek olan yerde at ölmez, düzenli yerde yiğit.”

118. Äräväni ät emäs, ärpä tårtär. “Arabayı at değil, arpa çeker.”

119. Ärslän äyzidäğini äldirmäs. “Arslan ağzındakini aldurmaz.”

120. Ärslän äyzidän äv älinmäs. “Arslan ağzından av alınmaz.”

121. Ärslän bäläsini tutmâq üçün, / Ärslän uyäsigä kirmâq keräk. “Arslanın yavrusunu tutmak için, arslanın yuvasına girmek gerekir.”

122. Ärslän çarisä şiçqänniñ inini pâyär. “Arslan yaşlanırsa, farenin inini bekler. *Arslan kocayınca sıçan deliği gözetir.”

123. Ärsläniñ bökirgäni - şiçqänniñ ölgäni. “Arslanın kükremesi farenin ölmesidir.”

124. Ärslänniñ öligi - şiçqänniñ tirigi. “Arslanın ölüsü, farenin dirisinden iyidir.”

125. Äsäv ätni taqa toxtätär. “Hırçın atı nal durdurur.”

126. Ävväl kelgän hökiz suvniñ tázäsini içär. “Önce gelen öküz suyun temizini içer.”

127. Äyyır qandäy bolsä, ät şundäy. “Aygır nasıl olursa, at da öyle olur.”

128. Äyrilgänni äyiq yer, / Bölingänni böri yer.” Ayrılanı ayı yer, bölüneni kurt yer.”

129. Äzäbli qulni ät üstidä it qäpär. “Acılı kişiyi at üstünde it ısırır.* Talih-siz hacıyı deve üstünde yılan sokar.”

E

130. Eçki yüzgä yetmäs, / Yüzgä yetsä häm, közgä yetmäs. (Eçki yüzgä yetmäydi, Yüzgä yetsä, közgä yetmäydi.) “Keçi yüz yıl yaşamaz, yüz yıl yaşasa da farkedilmez.”

131. Eçkidän qoy bolmäs, / Eşäkdän tây bolmäs. “Keçiden koyun olmaz, eşekten tay olmaz.”

132. Eçkigä cân qayyusi, / Qassâbgä yâq qayyusi. “ * Keçiye can kaygısı, kasaba yağ kaygısı. *Kasap et derdinde koyun can derdinde.”

133. Eçki tuqqan qoy bolmäs. “ Keçi yavrusu koyun olmaz.”

134. Eçkini häm öz âyâğıdän âsârlär, qoyni häm. “ * Her koyun kendi bacağından asılır.”

135. Eçkini yoqläsän qulâyı körinär. “Keçiyi ararsan önce kulağı görünür.”

136. Eçkiniñ başi bolgünçä, / Qoyniñ quyruğı bol. “Keçinin başı olacağına, koyunun kuyruğı ol.”

137. Eçkiniñ ölgisi kelsä, / Çopänniñ täyâğıgä süykänär. “*Keçinin canı dayak isteyince çobanın deyneğine sürünür.* Ölecek it cami duvarına siyer.”

138. Eçkisi köpniñ sözi köp. “Keçisi çok olanın sözü çok olur.”

139. Egäsiz eşäkni böri yer. “Sahipsiz eşeği kurt yer.”

140. Egäsini siylägän itigä süyäk taşlär. “Sahibini seven, köpeğine kemik atar.”

141. El qongän yerdä, / Ät toygän yerdä. "Il konulan yerde, at doydugu yerde. * İnsan doğduğu yerde değil, doydugu yerde."
142. El tinsä häm, it tinmä. "Halk rahat olsa da it susmaz."
143. Emgäksiz itdän yâmân/ İt tügül bitdän yâmân."Emeksiz itten kötüdür. İt değil, bittten kötüdür."
144. Er qanâti-ät. "Yiğidin kanadı attrı."
145. Ermägi yoq enäsiniqidä sigir sâyar. "Yapacak işi olmayan, her işi yapar."
146. Eşägi - üç tängä, / Toqımı - beş tängä. "Eşeği üç kuruş, semeri beş kuruş."
147. Eşäk işi bilän, / Tonyız tişi bilän. "Eşek işiyle, domuz dişiyle yaşar."
148. Eşäk egäsini tänimäs, / Pişäk - bekäsini. "Eşek sahibini, kedi ev hanımını tanımaz."
149. Eşäk eşäkdän qalsä qulâyını kesär. "Eşek eşekten geride kalırsa, kulağını keser."
150. Eşäk bärğä qoşilsä häm, / Mâlgä qoşilmäs. "Eşek, yüke koşulsa bile maldan sayılmaz."
151. Eşäk mingän eldä köp, / Yol körmäğän - yurtdä. "Eşeğe binen ilde çok, yol görmeyen memlekette çok."
152. Eşäk mingänniñ äyâğı tinmä, / Qoş xâtinniñ qulâyı. "Eşeğe binenin ayağı rahat olmaz, iki karısı olanın kulağı dinç olmaz."
153. Eşäk semirsä egäsini tepär. "Eşek semirirse sahibini teper."
154. Eşäk töşäkni nimä bilär. "Eşek döşeği ne bilir. * Eşek hoşaftan ne anlar?"
155. Eşäk yürär qâtqâqdä, / Mälüm bolär bätqâqdä. "Eşek kurak yerde yürür. Asıl bataklıkta bilinir."
156. Eşäkdä yükim yoq, / Yıqılsä işim yoq. "Eşekte yüküm yok, eşek düşse de önemli değil, beni ilgilendirmez."

157. Eşäkkä güldän şorä yaxşı. “Eşeğe şora bitkisi, gülden daha iyidir.”
158. Eşäkkä iş, şişäkkä yemiş. “ Eşeğe iş, şişeğe yemek.”
159. Eşäkkä mügüz bitsä, egäsini süzär, /Tüyägä qanät bitsä, tāmını buzär. “Eşekte boynuz çıksa, sahibini süser, devede kanat çıksa, evin çatısını uçurur.”
160. Eşäkni urgän bilän ât bolmäs. “Eşeği dövmekle at olmaz.”
161. Eşäkniñ ölimi - itniñ rizqı. “ Eşeğin ölümü itin rızkıdır.”
162. Eşäkniñ tänlägäni şorä.” Eşeğin seçtiği, beğendiği şora bitkisidir.”
163. Eşäkniñ yâmâni qâzıqni bulyar, / Ätniñ yâmâni - âxurni. “Eşeğin kötüsü kazığı kirletir, atın kötüsü ahırını kirletir.”
164. Eşäkniñ yügürigi - ätniñ âqsâyı. “ Eşeğin hızlı koşanı, atın aksayanı gibidir.”
165. Eşäkniñ yüki yengil bolsä, yâtağan bolär. “ Eşeğin yükü hafif olursa, sık sık yatar.”
166. Etniñ yaxşısı - qazi, / İtniñ yaxşısı - tâzi.” Etin iyisi kazıdır. Köpeğin iyisi tazıdır.”

F

167. Filbångä âşnä bolsäñ, / Därvâzäni kättä qıl.” Fil bakıcısıyla görüşürsen, kapını büyük al. * Deveci ile konuşan kapısını büyük açar.”
168. Filniñ ölimigä tişi säbâb. “Filin ölümü dişi yüzündendir.”

H

169. Hâvlıqqangä siçqân teşiği miñ tängä. “ Şaşırana fare deliği bin kuruştur.”
170. Hä, degän tüyägä mädâr. “ He, demek deveye güç verir.”

171. Hälâldän tâvuı yoq, / Hârâmdän - eşägi. “Helal şeylerden tavuğu yok, haramdan eşägi yok. Yani hiçbir şeyi yok.”

172. Hâr kim eligä, / Ördäk köligä.”Herkes iline, ördek gölüne.”

173. Hâr yerdä xorâz bir xıl qıçqırâr. “Her yerde horoz, bir tür öter.”

174. Hâr yerniñ tülkisini öz tâzisi bilän âvlä. “Her yerin tilkisini kendi tazısıyla avla.”

175. Häyt desä it yügürâr, / İtdän ävväl - qız. “Hey dese it koşar, itten önce kız koşar. Kızı olan ev uyanık evdir.”

176. Häyvânlâr içidä äyyâri tülki, / Mânisiz çıybätniñ âxırı külki.”Hayvanlar içinde kurnazı tilkidir. Asılsız dedikodunun sonu gülmedir.”

177. Xızır nâzâr qılmäsä, / Eşäk bâzârgä дәlläl bolâlmäysän. “Hızır yardım etmezse, eşek pazarında dellal bile olamazsın. Birisi desteklemezse, bir şey yapamazsın.”

178. Hiylä bilän ärslân tutılâr, / Küç bilän siçqân tutilmäs.” Hile ile arslan tutulur, güç ile fare tutulmaz.”

179. Hökizgä tuqqan kün, / Buzâqqa häm tuyadi. “Öküze doğan gün buzağıya da doğar.”

180. Hökizigä küçi yetmägän / Ärşinini tobälâr. “Öküzüne gücü yetmeyen arşınını döver. * Eşäğini dövmeyen palanını döver.”

181. Hökizniñ otini yeb, / Qoyniñ qılıynı qılmä. “Öküzün yemini yiyip, koyun gibi davranma.”

182. Hökizniñ şâxıgä ursäñ, tuyâğı zırqıräydi. “Öküzün boynuzuna vursan, toynağı sızlar.”

183. Hünâr toyğızâr, / Ät mindirib ton kiygizâr. “Hüner karın doyurur, elbise giydirir ata bindirir.”

184. Hürä bilmägän it qorägä böri keltirâr. “Ürmesini bilmeyen it, sürüye kurt getirir.”

I-İ

185. Işqı yoq - eşäk, / Därdi yoq - kesäk. “Sevmeyen eşektir, derdi olmayan kesektir. “

186. İçiñdän çıqqan ilân ıssıq. “ İçinden çıkan yılan sıcaktır. Yakın kişi kötülük yapsa sa bilinmez.”

187. İkkâvgä birâv bâtâlmäs, / Âtliqqa yäyâv yetâlmäs. “İki kişiye bir kişi kavga için cesaret edemez, atlıya yaya yetişemez.”

188. İkki nâr uruşsä, ortada çivin ölä. “İki buğra dövüşse, arada sivri sinek ölür.”

189. İkki siçqân urışdi, / Bizgä nâni tüşdi.” İki fare kavga etti, bize ekmeği düştü.”

190. İkki şunqâr täläşsä, / Bir qaryagä yem tüşär.”İki şahin kavga ederse, bir kargaya yem düşer.”

191. İkki tüyâ süykänsä, ortadä bitlär ölä. “İki deve birbirine dayanırsa, arada bitler ölür.”

192. İlân çaqqan âlä ârqândän qorqar. “ Yılan sokan kişi, ala urgandan korkar. * Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer. “

193. İlân işi zähär sâlmâq. “ Yılanın işi zehir akıtmaktır.”

194. İlân quvsä, yolgä qâç, /Tüyä quvsä, örgä qâç.”Yılan kovalarsa, yola; deve kovalarsa, yokuşa kaç.”

195. İlân post täşläsä häm, / Zähär sâlišni täşlämäs. “Yılan derisini atsa da zehir akıtmayı bırakmaz.”

196. İlânniñ âläsigä häm länät, / Qâräsigä häm.”Yılanın alasına da lanet, karasına da .”

197. İlânniñ bäläsi - ilân, / Çäyänniñ bäläsi - çäyân. “Yılanın yavrusu yılan-
dır, akrebin yavrusu akreptir.”

198. İlânniñ söymäs oti, / İniñniñ âyzidä bitär. “ *Yılanın sevmediği ot deliğinin ağzında biter. “

199. İlânniñ zâhri yâmân, / Zâlimniñ qahri.” Yılanın zehiri, zalimin kahri köttüdür.”

200. İlimsiz imâmdân tuxum qılmäs tâvuq yaxşı. “Bilimsiz imamdan yumurtlamayan tavuk daha iyidir.”

201. İlmigä ämäl qılmägän mullädän /Üstigä kitâb ârtılğän eşäk yaxşı. “İmine güvenmeyen molladan, üstüne kitap yüklenen eşek iyidir.”

202. İnnädäy teşikdän tüyädäy sâvuq kirär. “İğne kadar delikten deve kadar soğuk girer.”

203. İşängän tâydä kiyik yâtmäs. (İşängän tâydä kiyik otlämäs.) “Umduğın dağda geyik bulunmaz.”

204. İşyâqmäsğä it bâqmäs. “İşi beğenmeyen, tembele it bile bakmaz.”

205. İşi yoq it suyarär. “İşi yok, it sular. İşi olmayan gereksiz şeylerle uğraşır.”

206. İt açıq qâzânni yalär. “*Açık kaba it değər.”

207. İt âyzidän süyäk âlib bolmäs. “İtin ağzından kemik alınmaz.”

208. İt âşi bulämıq. “İtin yiyeceği yaldır.”

209. İt âtäsini tänimäs. “İt babasını tanımaz.”

210. İt âyâyı - ezgülikkä. (İt - ezgülik, bit yâvuzlik.) “İtin ayağı uğurludur. Çünkü dolaşarak sürüyü korur.”

211. İt bolış üçün hăm bir qarıç quyruq keräk. “İt olmak için de bir karış kuyruk gerekir.”

212. İt çopânniñ qulâyı. “İt çobanın kulağıdır.”

213. İt çopânniñ yoldâşı, / Yâlyızlıkdä qoldâşı. “İt çobanın arkadaşıdır. Yalnızlığında en yakın yardımcısıdır.”

214. İt hăm toni eskini qâpär. (Eski çâpânni it qâpär.) “İt bile fakiri ısıtır.”

215. İt hürär kârvân ötär. “* İt ürür kervan yürür.”

216. İt itgä buyurär, / İt - quyruygä “İt ite (buyurur) it de quyruğuna.”
217. İt itlikni qılär, / Tülki- tülkiligini. “İt itliğini yapar, tilki tilkiligini.”
218. İt izzätni bilmäs, / Eşäk - tärbiyätni. “İt izzeti, eşek terbiyeyi bilmez.”
219. İt qárnigä säriyâğ yâqmäs. “İtin tereyağı hoşuna gitmez. Herkes kendine uygun şeyi yer.”
220. İt qorigän yerigä öç. “İt koruduğu yeri sever.”
221. İt qorqqanni tälär. “İt korkana saldırır.”
222. İt nimä yesä, şuni qusär. “İt ne yerse onu kusar.”
223. İt oyun bilän, / Qurt quyun bilän. “İt oyunla, kurt kasırgayla.”
224. İt öpkälär, egäsi bilmäs. “İt sinirlenir ama sahibinin haberi olmaz.”
225. İt saqlamägänniñ yälâyı bolmäs. “İt beslemeyenin yalağı olmaz.”
226. İt - toygän yerdä, / Er - tuqqan yerdä. “İt doyduğu yeri, mert doğduğu yeri sever.”
227. İt yâtiş, mirzä turiş. “İt yatışından katip duruşundan belli olur.”
228. İt yälâyını qızyanär.”İt yalağını kıskanır.”
229. İt yıyni birikmäs. “İt sürüsü bir araya gelmez.”
230. İti yoq qoygä böri çâpär. “İti olmayan sürüye kurt saldırır.”
231. İt yürsä, söñäk tâpär. “İt yürüse, kemik bulur.”
232. İtdän bolgän qurbânliqqa yärämäs. “İt cinsinden olan kurban olmaz.”
233. İtdän qorqqan gädâylik qılmäs. “İtten korkan dilencilik yapmaz.”
234. İtdän süyäk ârtmäs. “İtten kemik artmaz.”
235. İtiñni süyäk bilän ur. “İtini kemikle döv.”
236. İtli qonâq âvulgä sıymäs. “İti olan misafir, köye sığmaz.”
237. İtni qâpdi deb urib bolmäs. “İti ısırıldı diye dövmek olmaz.”
238. İtni qâpmäs deb bolmäs, / Âtni tepmäs deb bolmäs. (İt qâpmäs, ât tepmäs demä.) “İt ısırılmaz, at tepmez deme.”

239. İtni ket desän, köñligä kelmäs, /Sürbetni ket desän, äslä unutmäs."İte git desen alınmaz, yüz süze git desen asla unutmaz."

240. İtni quturtırgän - egäsi. "İti kudurtan sahibidir."

241. İtniñ bıy - bıyı gädây bilän. "İtin işi dilenciyledir. İt dilenciye saldırır."

242. İtniñ hürışı kämäymäs, / Gädäniñ - rizqı."İtin ürmesi, dilencinin de rızkı azalmaz."

243. İtniñ indämäsi yãmân. "İtin sessiz olanı yamandır."

244. İtniñ işi üz mâq, / Yãmänniñ işi buzmâq. "İtin işi ısırmaqtır, kötünün işi bozgunculuk yapmaqtır."

245. İtniñ közi süyäk dâ. "İtin gözü kemiktedir."

246. İtniñ tilägi süyäk. "İtin dileği kemiktir."

247. İtniñ yaxşısı sirtlân."İtin iyisi çoban köpeğidir."

Q

248. Qâbil oyl ât mindirär. / Nâqâbil âtdän indirär. "Kabilyetli çocuk ailesini yüceltir, ata bindirir, kabilyetsiz çocuk ise attan indirir."

249. Qaqalägän tãvuq tuymây qãlmäs. "Gıdaklayan tavuk yumurtlar."

250. Qanâti sinmägän şunqâr yoq, / Äyâyı sinmägän tulpâr."Kanadı kırılmayan şahin, ayağı kırılmayan at olmaz."

251. Qamiş içidä ilân toyrı. "Kamış içinde yılan doğrudur."

252. Qarya qaryaniñ közini çoqmäs. "Karga karganın gözünü oymaz.* It iti ısırmaz."

252. Qarya uçib ғâz bolmäs, / Bâşlıksız üy - sâz." Karga uçup kaz olmaz, reissiz ev düzenli olmaz."

253. Qaryaniñ öz bäläsi, Hâr kimniñ öz bäläsi." Karganın kaz yavrusu, herkesin kendi yavrusu. * Kuzguna yavrusu anka görünür."

254. Qāvunniñ sārāsini it yer, /Ålmäniñ sārāsini - qurt.” Kavunun iyisini it yer, elmanın iyisini kurt yer.* Armudun iyisini ayı yer.”

255. Qāzıqsız ât turmäs.”Kazıksız at durmaz.”

256. Qısır sigir köp märär. “Kısır inek çok böğürür.”

257. Qıstänmägän arâbâli quyângä yetär. “Acele etmeyen kağnılı tavşana yetişir.”

258. Qoy bergän kişi ipidän qaçmäs. “Koyunu veren ipinden kaçmaz.”

259. Qoydäk yuvâş bol, âtdäk-yügürük.”Davranışlarında mütevazı, çalışmada hızlı ol.”

260. Qoydäk yuvâş bolsäñ häm, /Åtdäk yügürük bol. “Koyun gibi sakın ol-san da çalışmada at gibi hızlı ol.”

261. Qoyiñni qassâbgä soydir, /Ölikni mürdäşoygä yuvdir. “Koyunu kasaba kestir, cenazeyi gassala yıkat.”

262. Qulân başigä iş tüşsä, / Quyruygä sir äytmäs.”Kulanın başına bir iş gel-se, kuyruğuna bile sırrını söylemez. İnsanın başına iş gelirse, en yakınına bile sırrını söylememelidir.”

263. Qulunli biyâ botäsiz tüyädän yaxşı. “Yavrusu olan kısırak, yavrusuz dededen iyidir.”

264. Quş dângä, çivin şirägä yıylär. “ Kuş taneye, sivri sinek tatlıya birikir.”

265. Quyânni qamiş öldirär, / Ädämni - nâmus.” Tavşanı kemiş, insanı namus öldürür.”

266. Quzyun aç qâlsä, tirikni häm çoqır. “Kuzgun aç kalırsa, sağ canlıyı da yer.”

K

267. Källä ässäñ, itdän qutuläsän, / Kir yuvsäñ - bitdän.” Kelle asarsan, it-ten; çamaşır yıkarsan, bitten kurtulursun.”

268. Kältäk bilän äyiq mullä bolur. “Dayakla ayı bile molla olur.”

269. Kämbaşal - piyädä, / Bâý - tüyädä.”Fakir yaya, zengin devede.”

270. Kämbaşalni tüyänin üstidä it qâpâr. “Fakiri devenin üstünde it kapar.”

271. Keksä qassâb tüşiğä / Tündä miñtä qoy kirär. “ Yaşlı kasabın düşüne, her gece bin tane koyun girer.”

272. Kepäk yegän ât yügürük bolmäs. “Kepek yiyen at, hızlı koşmaz.”

273. Keyingi tüyänin yükü âyır. “Sonraki devenin yükü ağır olur.”

274. Kökdän ârpä yâysä häm, / Eşäkniñ yemi nimçä. “Gökten arpa yağsa da eşeğin yemi azıcık bir şeydir.”

275. Köldä yürgän qonıyır ǵâz,

Çöldä yürgän tuvälâq,

Çöl qadrini nä bilär.

Köl qadrini nä bilär.

“Gölde yüzen konır kaz, çölün değerini ne bilir. Çölde gezen toy kuşu, gölün değerini ne bilir.”

276. Köp gâp - eşäkkä yük. “Çok söz eşeğe bile yüküdür.”

277. Köp lâzım körsä, / Kârvân tüyäsini soyär. “Herkes isterse, kervanbaşı, deveyi keser.”

278. Köpdän quyân qaçıb qutulmäs. “ Kalabalıktan tavşan bile kaçıp kurtulmaz.”

279. Kündä tülki âlgän tâzidän, / Qoy qorigän sırtlân yaxşı. “Her gün tilki avlayan tazıdan, koyun koruyan sırtlan iyidir.”

280. Küykünäk öz yeridä häm ǵâz bolär, häm ördäk. “ Yar kuşu yerine göre hem kaz, hem de ördek olur.”

L

281. Lâyläkniñ ketişigä emäs, kelişigä bâq. “ Leyleğin gidişine değil, gelişine bak.”

282. Lâyläkniñ âyâğı özigä qısqa. “ Leyleğin ayağı kendine kısa gelir.”

283. Loliniñ çirmändäsi yârilsä, / Gârdişi - mäymungä. “ Çingenenin tefi yarılsa, kasnağı maymuna oyuncaktır.”

M-N

284. Märd sözidän qaytmäs, / Yolbärs - izidän." Mert sözünden dönmez, arslan izinden."

285. Meçkäyniñ içidä ilâni bär. "Oburun içinde yılanı var."

286. Miñ qaryagä bir kesäk. "Bin tane kargaya bir kesek yeter."

287. Müşükkä " xışt" demägän, / Tâvuqqa " qışt" dermidi." Kediye hişt demeyen tavuğa kış der mi?"

288. Müşükkä oyun - siçqângä qıyın. " Kediye oyun olan şey fareye zulümdür."

289. Müşükniñ oyini - siçqânniñ ölimi. " Kedinin oyunu, farenin ölümüdür."

290. Nâmärdän nâcât kütmä, / İtdän - hâcät. "Namertten necat, itten yardım bekleme."

O

291. Oylimni öldirsän häm eçkimni qoy. "Oğlumu öldürsen de keçimi bırak."

292. Oqımäy mollä bolgän- / Çoqımäy qarya bolär. "Okumadan molla olan, gagalamayan karga olur."

293. Onmägänniñ iti oyri ketgändän soñ hürär. "Onmayanın iti, hırsız gittikten sonra ürer."

Ö

294 . Öçäkişgän it qâpmäy qoymäs. "İnatlaşan it ısırmadan bırakmaz."

295. Ölänlı yerdä hökiz semirär, / Ölimli yerdä - mollä. (Ot köp bolsä, hökiz semirär, Ölik köp bolsä - mollä) " Otun çok olduğu yerde öküz semirir, ölünün çok olduğu yerde imam çoğalır."

296. Ölärmän hökiz bältädän tâymäs. "Aç gözlü öküz baltadan korkmaz."

297. Ölgän sigir sütlü bolär. "Ölen inek sütlü olur. * Kaybolan koyunun kuyruğu büyük olur."

298. Ördäk bersäñ, Ƴaz  l s ñ. “ rdek verirsen, kaz alırsın.* Kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez.”

299.  rd k bolm y, Ƴaz bol, / Bilim  lib s z bol. “ rdek olacağına kaz ol, bilim alıp iyi ol.”

300.  rd k  rd k bil n u ar, / Ƴaz Ƴaz bil n u ar. “ rdek  rdekle, kaz kaz-la u ar.”

301.  rd k yoq k ld  l yxor k x n. “ rdeğin olmadığı yerde su  ulluğu handır.”

302.  rgim akd k  rm l , / Bed n d k yoryal .”  r mcek gibi  rmeyi, bıldırcın gibi koşmayı bil.”

P

303. P ş  b lg  y piş r. “Kara sinek bala yapışır.”

304. Piy d  t y d gi bil n b r v r em s. “Yaya, devedekiyle bir değildir.”

S

305. S ns l ru m ns l r, /  tg  bed ni kim s l r. “Sen bana emredersen, ben sana emredersem ata yoncayı kim verir.* Sen ağa ben ağa bu ineği kim sağa.”

306. Semiz qoyniñ  mri k lt . “Semiz koyunun  mr  kısadır.”

307. Semiz qoziniñ g şti yaxşi, /  qıl  n niñ - qızı. “Semiz kuzunun eti, akıllı annenin kızı iyidir.”

308. Si q ng   lim - piş kk  oyun.” Kedinin oyunu, farenin  l mt d r.”

309. Si q niñ  lgisi kels , / M ř k bil n oyn ş r. “Farenin  leceđi gelirse, fareyle oyn şır.”

310. Si q n sıym s inig , / Ƴalvir b yl r d mig . “Fare sığmaz inine, s p rge bağlar ardına. *Si an deliğe sığmamış, bir de kuyruğuna kabak bağlamış.”

311. Siçqångä ölim - pişakkä oyun.” Kedinin oyunu, farenin ölümüdür.”
312. Sigir siylägänni bilmäs, / Yãmân - siypägänni. “İnek bakıcısını bilmez, kötü okşayanı bilmez.”
313. Sigir suv säylämäs, / Bevä - er. “ İnek su seçmez, dul, koca.”
314. Sigir yoyıdä eçki hãm sigir. “İneğin olmadığı yerde keçi de inektir. * Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurahman Çelebi derler.”
315. Sigiri köpniñ âqı köp. “İneği çok olanın sütü de çok olur.”
316. Sigirli üydä sil bolmäs. “İnek sütünün olduğu yerde verem olmaz.”
317. Sinämägän âtniñ sirtidän ötmä.”Binmediğin ata dikkatli yaklaş. Tanımadığın insana karşı dikkatli ol. “
318. Soqır tâvuqqa hämmäsi târiq. “ Kör tavuğa her şey darıdır.”
319. Söz çumçuq emäs, / Äyızdän çıqsä tutib bolmäs.”Söz serçe değil, ağızdan çıktıktan sonra tutulmaz.”
320. Sütsiz sigir süzäyân kelär. “ Sütsiz inek süsücü olur.”
321. Süzädigän sigirgä Täñri mügüz bermäs. “ Süsecek ineğe Allah boynuz vermez.”

Ş

322. Şaftâlidän bây qılmä, / Eçkidän mâl qılmä. “Şeftaliden bahçe yapma, keçiden mal yapma.”
323. Şerikçilik âşni it yemäs. (şerikçilik şorvâni it içmäs.) “Ortak yapılan yemeği it yemez.”
324. Şâşib süringändän, / Ästä yürüb, âtdän ozgäniñ yaxşı. “Acele edip sürüneceğine, yavaş yürüyüp atı geçmen iyidir. Erişir menzili maksuduna âheste giden.”
325. Şirin - şirin söz bilän Äççiq - äççiq söz bilän
İlân inidän çıkar, Müsülmân dinidän çıkar.
“ Tatlı söz yılanı ininden, acı söz Müslümanı dininden çıkarır.”

T

326. Täâm - öşä täâm - illäti mâşgä, / Eşäk - öşä eşäk, toqımı başqa. “Yemek aynı yemek, kusur malzemede, eşek aynı eşek, kusur semerde.”

327. Tärıqni yegän çumçuq, / Bälägä qâlgän bedänä. “Darıyı yiyen serçe, başına bela gelen bildircin.”

328. Tâygä qaräb qulâni, / Suvigä qaräb ilâni. “Dağına göre kulani, suyuna göre yılanı”.

329. Tây âtgä ergäşär, / Qoy- serkägä. “Tay atı, koyun koçu izler.”

330. Tây qâqılib ât bolär, / Ât bolgünçä lât bolär. “Tay zorluklarla at olur, at oluncaya kadar da çok darbe yer.”

331. Tâyni ât qılgünçä, / Egäsi eşäk bolär. “Tayı at yapıncaya kadar sahibi eşek olur.”

332. Tâylâqni tâylâq demä, / Tâylâq, tüyä bolädi. “Devenin yavrusunu köşek diye aşığılama, bir gün köşek deve olur.”

333. Tâvuqni yesäñ, bir yeysäñ, / Tuxumni yesäñ miñ yeysäñ.”Tavuğu yersen bir kere yersin, yumurtayı yersen bin kere yersin.”

334. Tâvuqniñ tüşiğä dän kirär. (Tâvuqniñ tüşiğä tärıq kirär.) “Tavuğun düşüne darı girer.”

335. Täñri äsrägän toqlini böri yemäs. “Allah’ın esirgediği tokluyu kurt yemez.”

336. Tegirmändä tuyılgän siçqânniñ feli keñ. “Değirmende doğan farenin şansı açık olur.”

337. Tekin âtniñ tişini körmä.” *Bahşış atın dişine bakılmaz.”

338. Tentäk tentäkligini qoy soyib bildirmäs.”Aptal aptallığı koyun keserek ilân etmez.”

339. Tiläb âlgän bälämni , / Eçki tepib öldirdi. “Zar zor bulduğum yavrumu, keçi tepip öldürdü.”

340. Tirik ilân insiz qâlmäs. “Canlı yılan insiz kalmaz.”
341. Todädän äcrälgän qoyni böri yer. “Sürüden ayrılan koyunu kurt yer.
* Sürüden ayrılanı kurt kapar.”
342. Toyrı yürgän kiyikniñ / Közidän başqa äybi yoq. “Doğru yürüyen geyiğin, gözünden başka kusuru yok.”
343. Torıyay qutursä, bürgütgä çâpär. “Torgay kudurursa, kartala saldırır.”
344. Tozgän yâz toplängän qaryagä yem bolär. “Dağılan kaz, toplanan kargalara yem olur.”
345. Tuxum qoymäydidän tâvuq köp qaqlär. “Yumurtlamayan tavuk çok gıdaklar.”
346. Turnädän qârâvul qoysäñ, /Tepäñdän qıyqıriv ketmäs. “Turnadan bekçi koyarsan, başından ses eksilmez.”
347. Tülki quyruyını maqtär. “Tilki kuyruğunu över.”
348. Tülki tülkiligini tündä körsätär. “Tilki tilkiliğini gece gösterir.”
349. Tülkiniñ tävbäsidadän qorq, / Muıambirniñ - nävhäsidadän. “Tilkinin tövbesinden, yalancının ağlamasından kork.”
350. Tüyä bâqdim, tügmä taqdim. “Deve baktım düğme takdım. Deve baktığım için fayda gördüm.”
351. Tüyä bâqsäñ - tâylâq, / Biyä bâqsäñ - tâyçâq. “Deve beslersen köşek, kısrağ beslersen tay sahibi olursun.”
352. Tüyä hăm muâmälägä çökär. (Muâmälä zor bolsä, tüyä hăm çökär.)
“Deve de iyi muameleye çöker.”
353. Tüyä hämmâmni häväs qılär. “Deve hamamı arzular.”
354. Tüyä - kättä, yayırı - özidän kättä. “Deve büyük yağın kendinden de büyük.”
355. Tüyä qarısä, kömägigä iyärär. “Deve yaşlansa, yardım ister.”
356. Tüyä qotir bolsä, botägä yuqar, / Botadän - böläkkä. “Deve uyuz olursa, yavrusuna geçer, yavrusunda da başka hayvanlara geçer”

357. Tüyä mingänniñ rizqı törtäv. “Deveye binenin rızkı çöktür.”
358. Tüyä silkinsä, eşäkkä yük çıqar. “Deve silkinse, eşeğe yük çıkar. * Devenin silkintisi eşeğe yük olur.”
359. Tüyä tüzni sevär, / Yigit - qızni. “Deve düzü sever, yiğit kızı.”
360. Tüyä yutsañ häm dümini körsätmä. “Deve yutsan bile tamamını yut, arkasını gösterme.”
361. Tüyä tilini kârvân bilär. “Deve dilini kervanbaşı bilir.”
362. Tüyä yürädi quryâqdä, / Körsañ biläsän bätqâqdä. “Deve kuraklıkta yürür, ama bir de onu bataklıkta gör.”
363. Tüyädä toyrı cây bolmäs. “Devede doğru yer olmaz.”
364. Tüyäçi bilän körişgän, / Eşikni kättä âlär. “Deveci ile görüşen kapısını büyük alır. *Deveci ile konuşan kapısını büyük açar.”
365. Tüyädäk boy bergünçä, / Tügmädäk öy bersin. “Deve kadar boy vereceğine, düğme kadar ev versin.”
366. Tüyägä yântäk keräk bolsä, boynini çozär. “* Deveye burç gerek olursa boynunu uzatır.”
367. Tüyäli bây - dünyâli bây. “Devesi olan zengin sürekli zengindir.”
368. Tüyäli yerdä tut bolmäs, / Yumuşli yerdä - yut. “Devenin olduğu yerde dut olmaz, çalışmanın olduğu yerde açlık olmaz.”
369. Tüyäñgä kişän sâl- dä, / Tävâkkälni xudagä qıl. “Deveye zincir tak tevekkülü Allah’a bırak. * Eşeğini sağlam kazığa bağla, sonra Allah’a havale et.”
370. Tüyäni minib, uzâqni közlä. “Deveye binince uzağa gitmeyi düşün.”
371. Tüyäni şämäl uçırsä, /Eçkini âsmândä kör. “Deveyi rüzgâr yerinden oynatırsa, keçiyi gökyüzünde gör.”
372. Tüyäniñ buvräsi yaxşı, / Sözniñ tuvräsi yaxşı. “Devenin buğrası, sözün doğrusu iyidir.”
373. Tüyäniñ cözliğı özigä yäräşä. “Tüyäniñ eyerinñ altına konan kumaşı kendine yakıştır.”

374. Tüyäniñ äcäli yetsä, mäzârgä täyänär, / Eçkiniñ äcäli yetsä qassâbni sü-zär. “Devenin eceli yetse, mezara dayanır, keçinin eceli yetse, kasabı süser.”

375. Tüyäniñ körini yoqat, / Yerniñ - şorini. “Devenin körünü, yerin çorağı-nı kaybet”.

376. Tüyäniñ täniğäni yäprâq bilän yäntâq. “Devenin bildiği yaprak ile de-ve dikenidir.”

377. Tüyäniñ tengi yoq. “Devenin dengi yoktur.”

378. Tüyäniñ terisi häm bir eşäkkä yük. “Devenin derisi bir eşeğe yükür. *Devenin derisi eşeğe yük olur.”

379. Tüyäniñ uluyı köprikdä täyâq yer. “Devenin uzununu, büyüğü köprüde da-yak yer.”

U

380. Uyqu ärslänni yıqtâr. “Uyku arslanı bile yıkar.”

381. Uyurlı qoydän böri häm qorqar. “Ehil sürüden kurt da korkar.”

Y

382. Yaxşı âdâm qarısä häm sözi äynimäs, / Yaxşı ât qarısä häm yürüşi äyni-mäs. “İyi insan yaşlansa da sözü değışmez, iyi at yaşlansa da yürüyüşünde değı-şiklik olmaz.”

383. Yaxşı ât- erniki, / Er-elniki. “İyi at yiğidindir, yiğit ise halkın malıdır.”

384. Yaxşı âtgä bir qamçı, / Yâmân âtgä miñ qamçı. “İyi ata bir kamçı yeter, kötü ata bin kamçı yetmez.”

385. Yaxşı ât cângä şerik, / Yâmân it mâlgä şerik. “İyi at can yoldaşdır, kö-tü it ise malın ortağıdır.”

386. Yaxşı ât keyin çâpâr. “İyi at sonra koşar. Verimli insan kendini sonra gösterir.”

387. Yaxşı ât köpniki. “İyi at herkesindir. İyi bir şeye herkes sahip çıkar.”

388. Yaxşı gäpgä ilân inidän çıxar, / Yâmân gäpgä - piçâq qınıdän. “Tatlı söz yılanı ininden, kötü söz bıçağı kınından çıkarır.”

389. Yaxşı it öligini körsätmä. “İyi it ölüsünü göstermez. *Cins kedi ölüsünü göstermez.”

390. Yaxşı söz filni häm yolgä sâlär. “İyi söz fili bile yola getirir. * Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır.”

391. Yaxşı sözgä uçär quşlär el bolär, / Yâmân sözgä pəşşä küçi fil bolär. “İyi söze uçan kuşlar el olur. Kötü söze kara sineğin gücü fil olur.”

392. Yaqındägini böri älmäs. “ Yakındakini kurt yemez.”

393. Yâlyız atniñ çängi çıqmäs, / Çängi çıqsä häm, dânyı çıqmäs. “Yalnız atın tozu olmaz, tozu olsa da ünü olmaz.”

394. Yâlyız bälä yırlâq bolur, / Yâlyız tüyä - baqırâq” Tek çocuk huysuz, tek deve bağırtlak olur.”

395. Yâli qalin eşäkdän / Yayır bolgän ât yaxşı. “ Yelesi kalın eşekten, yağır at iyidir.”

396. Yâmân âtgä yâl bitmäs, / Ölärmängä-mäl. “Kötü atın yelesi olmaz, aç gözlünün malı.”

397. Yâmân hökiz şämiyân sindirär. “ Kötü öküz boyunduruğun kazığını kırar.”

398. Yâmân ilân tegirmän başidä äylänär. “ Kötü yılan değirmen başında dolaşır.”

399. Yâmân ördäk ävväl uçär. “ Kötü ördek önce uçar.”

400. Yâmân sigir yâzdä tuyar. “ Kötü inek yazın doğurur.”

401. Yâmân yaxşı bolmäs, / Eşäk - baxşı. “ Kötü iyi olmaz. Eşek bahşı olmaz.”

402. Yâmängä el bolgünçä, / Yayır âtgä bel bol. “Kötüye el olacağına, yağır ata bel ol.”

403. Yâmängä yâğ yâqmäs, / Eçkigä - quymâq. “Kötünün yağ hoşuna gitmez, keçinin kuymak.”

404. Yãmãnniñ áti bilãn ulâq âlgünçä, / Yaxşiniñ eşägidä âtqulâq âl. “Kötü-nün atıyla ulak oyununda oğlak alacağına, iyinin eşeğiyle kuzu kulağı bitkisini al.”

405. Yãmıyrdä ât tänlämä, / Häyittä- qız. “Yağmurda at alma, bayramda kız alma.”

406. Yãnidä bir puli yoq, / Tüyãniñ tişini körär. “Cebinde bir kuruş parası yok devenin dişine bakar.”

407. Yâtgãn hökiz aç qâlär. “Çalışmayan öküz aç kalır.”

408. Yâtgãn ilãnniñ quyruyini bãsmä. “*Uyuyan yılanın kuyruğuna basma.”

409. Yãv - yãqadãn, it - etãkdãn (âlär). “Düşman, yakadan; it etekten alır.”

410. Yãz yãmıyri ilãn bilãn çäyãn.”Yaz yağmuru yılan ile akrep getirir.”

411. Yemxor ât torvä teşär. “Aç gözlü at torba deler.* Aç köpek fırın deler.”

412. Yer qattıq bolsä hökiz hökizdãn körär. “Yer sert olsa, öküz öküzü suç-lar. İnsan başına gelen işin sebebini yakınındakinden bilir.”

413. Yiğit sözidãn qaytmäs, / Ärslãn izidãn.” Yiğit sözünden, arslan izinden dönmez.”

414. Yoldãşın qarya bolsä, / Yemişin göñ bolär.” Yoldaşın karga olursa, yiye-ceğın bok olur.*Kılavuzu karga olanın burnu boktan çıkmaz.”

415. Yoldä yürsãn tüyã işlät, / Eldä yürsãn - miyã. “Yolda gidersen deveyi; ilde yürürsen aklımı kullan.”

416. Yortâq yoryagä yoldâş bolmäs, / Bürgüt qaryagä sirdâş bolmäs.”Hızlı yürüyen, hızlı koşan hayvana arkadaş olmaz, kartal kargaya sırdaş olmaz.”

417. Yuvãş it hürmäy tişlär. “Sessiz it, ürmeden ısırır.”

418. Yügürük itni tülki süymäs, / Yügürük tülkini - it. “Hızlı koşan iti, tilki sevmez, hızlı koşan tilkiyi, it sevmez.”

Z

419. Zãhãrli ilãnniñ terisi yumşãq. “Zehirli yılanın derisi yumuşaktır.”

420. Zãmãnãniñ âzgãni, / Ätdãn eşãkniñ ozgãni. “Zamanın bozulması, eşe-ğın atı geçmesidir.”

SONUÇ

“Hayvanlarla İlgili Özbek Atasözleri” adlı bu çalışmada şu sonuçlar çıkarılmıştır:

1. Hayvanlarla ilgili Özbek atasözlerinde konu olarak hayvanlar alınsa da söz konusu olan insandır. İnsana mesaj verilmektedir.
2. Özbek atasözlerinde, bazı hayvanlar çok geçmektedir. Atasözüne konu olmayan hayvanlar da vardır.
3. Özbek atasözlerinde, en fazla geçen hayvan evcil hayvanlardan at, it; yabancı hayvanlardan bõri, kuşlardan tavuk, sürüngenlerden yılan ve yüzerlerden balıktır.
4. Hayvanların atasözlerinde geçme sıklığı, o hayvanın insan hayatındaki yeri ile yakından ilgilidir. Çünkü, insan kendine yakın bulduğu veya çok yararlandığı hayvanla ilgili çok atasözü söylemiştir. Evcil hayvanların atasözlerinde büyük bir yekün oluşturması bu hayvanların, insan hayatının ayrılmaz bir parçası olmasındandır.
5. İnsanlar, korktuğu ve saygı duyduğu yani totem haline getirdikleri hayvanlarla ilgili çok atasözü söylemişlerdir. Eski Türklerde totem olan bõri ile ilgili atasözlerinin çokluğu bu fikri doğrulamaktadır.
6. Atasözlerinde insanın özellikleri her bir hayvana yüklenmiş durumdadır. Böylece insanlar karşılıklarına doğrudan söyleyemedikleri şeyleri atasözleri yoluyla söyleyebilmektedir.

BIBLIYOGRAFYA

Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1- 2*, Ankara, 1971, 1977.

Caferoğlu, Ahmed, “Türk Onomastiğinde Köpek Kültü”, *TDAY Belleten*, 1961, sf. 3- 11.

Clauson, Sir, Gerard, “Turks and Wolwes”, *Studia Orientalia XXVII: 2*, Helsinki, 1964, sf. 2-21.

Çetin, İsmet, “Göktürk Kitabelerinde Adları Geçen Hayvanlar”, *Türk Folkloru Araştırmaları*, Ankara, 1986.

Elçin, Şükrü, *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Ankara 1988.

Gökyay, Orhan Şaik, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul, 1973.

Gözler, H., Fethi, Gözler, M., Ziya, *Açıklamalı Türk Atasözleri*, Ankara, 1980.

Özbek Halk Agzaki Poetik İcadi, Taşkent, 1990.

Özbek Halk Makalleri, Taşkent, 1984.

Özbek Halk Makalleri, Taşkent, 1989

Özbek Tilining İzahli Lugati I- II Moskova, 1981.

Sakaoğlu, Saim, “Atasözlerimizin Yapısı” *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1974’ten Ayırbaşım, Ankara, 1975.

Sehrli Ertekler, Taşkent, 1988.

Şamaksudov, Ş., Şarehmedov, Ş., *Hikmetname*, Taşkent, 1990.

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

â: Yuvarlak söyleyişe meyilli /a/ sesi.

ä: Açık /e/ sesi

e: Kapalı /e/ sesi

γ: Art damak /g/ sesi

x: Gırtlak/h/ sesi

q: Art damak /k/ sesi.

ñ: Nazal /n/ sesi

HAYVAN ADLARI SÖZLÜĞÜ

ât:	at
bedänä:	bıldırcın
bälıq:	balık
bit:	bit
biyä:	kısırak
botä:	deve yavrusu, köşek
böri:	kurt
bulbul:	bülbül
buvrä:	buğra
buzâq:	buzaqı
bürgä:	pire
bürgüt:	kartal
cöcä:	civciv
çäyân:	akrep
çigirtkä:	çekirge
çivin:	sivri sinek
çumçuq:	serçe
äryumâq:	iyi cins, hızlı koşan at
ärslân	arслан
äyyır:	erkek at, aygır
äyıq:	ayı
eçki:	keçi
eşäk:	eşek
ğâz:	kaz
xorâz:	horoz
hökiz:	öküz

ilân:	yılan
it:	it
qarya:	karga
kiyik:	geyik
qoçqâr:	koç
qoy:	koyun
qozi:	kuzu
qulân:	kulan
qulun:	at yavrusu, tay.
qurt:	elma kurdu
quyân:	tavşan
quzyun:	kuzgun
küykünäk:	yar kuşu
lâyxoräk:	su çulluğu
läyçä:	küçük köpek
läyläk:	leylek
mäymun:	maymun
müşük:	kedi
nâr:	buğra
ördäk:	ördek
päşşä:	kara sinek
pişäk:	kedi, pisik
serkä:	teke
siçqân:	fare

sigir:	inek
sirtlân:	çoban köpeği
şer:	arслан
şişäk:	iki yaşındaki kuzu
şunqâr:	şahin
tâvuq:	tavuk
tây:	tay
tâyçâq:	tay
tâylâq:	deve yavrusu, köşek
täkä:	teke
toqli:	toklu
tonyız:	domuz
toryay:	torgay
tulpâr:	iyi cins, hızlı koşan at.
turnä:	turna
tuvälâq:	toy kuşu
tülki:	tilki
tüyä:	deve
yäpälâqquş:	baykuş
yolbärs:	kaplan